

В. П. ШАГАНЕНКО

**Володимир Петрович Шаганенко, аспірант
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України**

СУТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ПРАВА

Право будь-якої держави – це не просто сукупність правил поведінки, а й певна система норм, пов'язаних внутрішньою єдністю. Ця внутрішня єдність зумовлена сутністю права, його принципами, політичною та економічною системами.

У сучасній державі право має не лише відповідати загальному економічному становищу, а й бути внутрішньо погодженим виразником, який би не спростовував сам себе через внутрішні суперечності. Єдність права зумовлена сутністю, змістом і функціями права, які об'єктивно визначаються єдністю суспільних відносин, формами власності, конкуренцією між індивідами і різними організаціями¹.

Питання, пов'язані з розумінням сутнісних характеристик системи права не зважаючи на багатоманітність наукових публікацій і постійних дискусій не втрачають своєї актуальності.

Дослідженню окремих аспектів системи права присвячено роботи таких видатних представників вітчизняної та зарубіжної юридичної науки, як М. Александрова, С. Алексєєва, М. Аржанова, М. Байтіна, С. Бобровник, О. Богініча, Є. Євграфової, П. Євграфова, О. Зайчука, О. Іоффе, Д. Керімова, М. Козюбри, С. Комарова, В. Лазарева, С. Лисенкова, М. Марченка, М. Матузова, В. Мозоліна, В. Нерсєсянца, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Тихомирова, М. Цвіка, О. Шебанова, Ю. Шемшученка, О. Ющика, Л. Явича та інших.

Необхідність теоретичного дослідження питань щодо з'ясування поняття «система права» його сутності та значення, що є особливою характеристикою нинішнього розвитку системи права в Україні, вимагають звернути особливу увагу на розгляді відповідних теоретичних питань: провести дослідження системи права з такими категоріями, як структура права, зміст і форма права; визначити основні елементи, які в своїй сукупності утворюють систему права; виявити характер відносин між елементами.

Існує багато підходів в юридичній літературі щодо поняття системи права. Незважаючи на те, що досягнення в розробці цієї важливої юридичної категорії значні, проте залишається багато дискусійних питань, які слід дослідити для того, щоб, спираючись на досягнуте, і зробити крок вперед у теоретичному напрямку.

Однак, перш ніж займатися науковими дослідженнями в галузі системи права, потрібно розібратися в сутності самого явища, що утворює визначену систему. Явище і сутність – філософські категорії. Аналіз «явища» як феномена дає можливість виділити і побачити зовнішні його ознаки в практичному житті. Категорія «сутність» відображає ядро, головні риси явища, які не лежать на поверхні, а потребують дослідження і застосування теоретичного абстрактного мислення. Щоб визначити сутність явища, потрібно звертатися до полярних категорій, аналогічних явищ². Отже, щоб розкрити сутність будь-якого поняття, потрібно встановити предмет дослідження, визначити явище, природу якого передбачається вивчити.

Питання про поняття права – вихідний, ключовий у теорії права. Залежно від його вирішення розуміються і трактуються всі інші правові явища – правосвідомість, норма права, форма (джерело) права, співвідношення права і закону, система права і систематизація законодавства, законність і правопорядок, реалізація права, правовідносини, співвідношення об'єктивного і суб'єктивного права, правопорушення, юридична відповідальність, правова система тощо³.

На думку Ю. Шемшученка, для визначення права важливим є його системний аспект. Право – це не проста сукупність правових норм, а сукупність, побудована на засадах системи. Цій системі об'єктивно властиві, з одного боку, єдність та узгодженість, а з другого – поділ (диференціація) на відносно самостійні структурні елементи – норми права, правові інститути, галузі права тощо⁴.

Визначаючи питання про поняття права, ми розуміємо, що його вирішення не виходить за межі даного дисертаційного дослідження, і не перешкоджає нам приєднатися до концепції нормативного розуміння права.

Системний підхід до розуміння права на сьогодні є панівним в юридичній науці. Але мали і мають розбіжності на диференційному рівні. Зокрема, в СРСР у другій половині ХХ століття було запропоновано розуміння радянського права у «вузькому» і «широкому» значенні. В основу вузького нормативного підходу була покладена класична формула, відповідно до якої право є системою норм, встановлених або санкціонованих державою.

Прибічники широкого підходу пропонували у поняття права поряд з правовими нормами включити у різних варіаціях і такі правові категорії, як правовідносини, правові принципи, правосвідомість⁵.

Широкий підхід до визначення права зумовлений намаганнями фахівців підійти до розкриття сутності права як багатогранного явища, не тільки у статичі, а й динаміці, під кутом зору визначення його ефективності в процесі реалізації. І це – закономірно. Слід тільки враховувати, що правові принципи і правосвідомість є важливими, але вторинними, похідними від права у його нормативному розумінні категоріями⁶.

В останні роки визначення права з позицій нормативного підходу було розроблено і аргументоване багатьма видатними вітчизняними та зарубіжними вченими, а саме, право – це:

– система загальнообов'язкових, формально-визначених норм, які виражають зумовлену економічними, духовними та іншими умовами життя державну волю суспільства, її загальнолюдський та класовий характер; видаються державою у визначених формах і охороняються від порушень поряд з мірами виховання та переконання, можливістю державного примусу; є державним регулятором суспільних відносин⁷;

– система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки загального характеру (норм права), які у встановленому порядку санкціонуються або формулюються державою та забезпечуються можливістю застосування державного примусу⁸;

– система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених і охоронюваних державою правил поведінки, що виражає міру свободи і справедливості, досягнуту певним суспільством, і служить для регулювання суспільних відносин тощо⁹;

Отже, основою нормативного підходу до праворозуміння є розгляд права як системи взаємопов'язаних між собою правових норм. Такий підхід підкреслює дві важливі властивості права: воно складається з норм права; норми права у своїй сукупності утворюють право як цілісне явище, певну соціальну нормативну систему. Отже, система права відображає тільки внутрішню будову (форму) права як системи правових норм¹⁰.

Зазначені наукові визначення дозволяють розглядати право як значущий науковий термін, за допомогою якого відбувається об'єднання нормативно-правових приписів держави в єдину систему. Отже, система правових норм утворює право, або право – це система норм. У зв'язку з цим цілком закономірно виникає питання про поняття системи права, саме тому, вважаємо, потрібно говорити про систему норм права, і тоді терміни «система норм права» і «система права» є тотожними.

Практичне значення дослідження вказаної проблеми полягає в тому, що від ступеня розробки основних категорій і понять права, від рівня і вміння оперувати ними при вирішенні фундаментальних завдань юридичної науки, залежить ступінь і характер правових знань.

Розробка вчення про юридичні категорії та поняття – це проблема розвитку форм наукового мислення в галузі юриспруденції. Вихідними при її вирішенні є принципи положення про те, що будь-яке, а не лише філософське пізнання формулює поняття, категорії, в яких розкриваються внутрішні, суттєві сторони досліджуваних предметів¹¹.

Для вивчення права як соціального явища в науці вирізняють, поряд з поняттям права, його систему, зміст, форму і структуру. Враховуючи, що ці терміни є філософськими категоріями, варто звернутися до їх наукового змісту. Під змістом розуміється впорядкована певним чином сукупність елементів і процесів, що утворюють предмет або явище. Зміст існує у нерозривній єдності з формою, під якою розуміється спосіб існування і виразу змісту предмета або явища¹².

Зміст – це явище, розглянуте в контексті сенсу його буття, того, для чого воно існує у світі, в аспекті його функціонального призначення. Форма – це спосіб зовнішнього існування, вираження явища чи об'єкта, його побудови, структурної організації; це те, як явище сприймається ззовні¹³.

На думку Г. Гегеля, «при розгляді відмінностей між змістом і формою важливо враховувати, що зміст не є безформним, а форма міститься в самому змісті, і представляє щось зовнішнє йому.. Зміст є ні що інше, як перехід форми в зміст, а форма – перехід змісту у форму. Цей перехід, наголошував філософ, є одним із найважливіших визначень»¹⁴.

Отже, право неможливо визначити лише через його зміст або через його форму. Право, як будь-який феномен, має і змістовну, і формальну сторони, тому і визначення права, що відображає його поняття повинне мати формально-змістовний характер. Форма права відображає стійкий зв'язок між елементами права, що створюють його зміст. Формальною стороною права виступає юридична норма. Змістовною стороною – конкретне відношення свободи (суб'єктивне право, можливість) та необхідність (суб'єктивний обов'язок)¹⁵.

Зокрема, слід погодитися з Д. Керімовим, який вважає, що в праві зміст і форма це не лише пов'язані між собою категорії, а й сторони одного правового утворення¹⁶.

Під змістом права розуміють сукупність загальнообов'язкових правил поведінки (норм права), які встановлюються державою. Це положення закріплено у більшості праць вчених, які займаються зазначеною проблематикою¹⁷.

Саме із зазначених позицій розглядає форму і зміст права М. Байтін. На його думку, зміст права – це нормативне вираження державної волі суспільства, а під формою розуміється «спосіб, засіб знакового виразу норм права зовні, додання їм юридичної чинності, їхнього офіційного доведення до виконавців»¹⁸.

У правовій науці при розгляді форми права майже всі автори розрізняють внутрішню та зовнішню форми права. Під внутрішньою формою права розуміють його структуру, систему елементів, що становлять зміст цього явища; під зовнішньою – об'єктивований комплекс юридичних джерел, які формально закріплюють правові явища¹⁹.

Форма права, зазначає С. Лисенков, це спосіб внутрішньої організації та зовнішнього виразу норм права, завдяки чому вони набувають загальнообов'язковості та можливості забезпечення з боку держави. Відповідно, наголошує автор, розрізняють внутрішні та зовнішні форми права²⁰.

Зокрема, у науковій літературі поняття і співвідношення правової форми та змісту досліджується в інших аспектах. Р. Халфіна відзначила, що «будучи обумовленою в основних рисах змістом, форма надає, у свою чергу, вплив на нього. Це загальна закономірність співвідношення форми і змісту має специфічні риси

щодо правової форми та матеріального змісту відносин, що регулюються. Отже, слід зауважити, що правова форма визначається не тільки змістом, але й волею держави, що встановлює для даного виду відносин дана форма»²¹. Держава визначаючи правову форму зазначеного виду відносин, «виходить із об'єктивних закономірностей розвитку змісту і можливостей впливу на цей розвиток засобами права»²².

Як наголошує С. Алексєєв, що «саме право має свою матерію – матерію права, виражену у догмі права. Отже, сила права як форми – це сила власної матерії права, її змісту, що є обґрунтуванням власної цінності права як особливої об'єктивної реальності, інституційного нормативного утворення»²³. Право як явище залежить від суспільних відносин, воно похідне від них, але не змінює останніх. Отже, право як самостійне утворення має власну форму і зміст, відмінних від суспільних відносин.

Поряд із змістом і формою права юридична наука виділяє систему і структуру права.

Поняттям «система» в будь-якій галузі пізнання визначається певна реально існуюча структурована цілісна сукупність елементів, поєднаних між собою внутрішніми зв'язками. Саме ці зв'язки здатні надавати внутрішньої організованості усім елементам будь-якої системи, перетворюючи її на диференційовану цілісність. Не є винятком у цьому сенсі і таке соціальне утворення, як право (для якого системність є однією з головних ознак), а також інші правові явища – «система права», «система законодавства», «правова система» тощо²⁴.

У науковій літературі відбувається отождоження категорій «система» і «структура» права.

Основним структурним елементом системи права в юридичній літературі є галузь права, а первинним – норма права. У науковій літературі визначають галузь права як:

– автономну в системі права сукупність правових норм та інститутів, якими регулюються однорідні суспільні відносини²⁵;

– елемент системи права, що представляє собою зв'язану єдиними принципами і функціями сукупність правових норм, які з використанням властивих їм специфічних юридичних способів і засобів регулюють певну широку сферу однорідних суспільних відносин властивим їй методом правового впливу²⁶;

– систему правових норм, інститутів права, що регулюють певну сферу суспільних відносин у межах конкретного предмета і метода правового регулювання з урахуванням принципів, завдань і мети такого регулювання²⁷.

Галузь права поділяється на взаємопов'язані елементи, які називаються інститутами права. Правовий інститут – це відокремлений комплекс правових норм, що є специфічною частиною галузі права і регулюють різновид певного виду суспільних відносин. Правова норма є первинною клітиною системи права, яка регулює типові суспільні відносини певного різновиду²⁸.

Дослідники теорії права дотримуються точки зору, що галузі права регулюють суспільні відносини певного роду, а інститути – певного виду. Тобто предмет регулювання галузі співвідноситься з предметом регулювання інституту як рід і вид.

Ц. Ямпольська дотримується іншої точки зору, що виключає галузевий поділ права. «Галузь не є внутрішнім підрозділом правової тканини. Таким підрозділом, основним елементом є норма права, що діє, регулює, живе у правовідносинах. Правова матерія цілісна, єдина, злита, і її клітинка – не галузь, а саме норма»²⁹. Отже, автор робить висновок, що система права існує та є необхідною, але не як система галузей, а як система взаємопов'язаних в єдине ціле правових норм. Норми повинні бути взаємозалежними і взаємоузгодженими, становити єдине, гармонійне ціле. Як стверджує автор, система права – це сукупність правових норм, впорядкованих за критеріями. Така позиція призводить до висновку, що система права – це система норм права, а це свідчить про те, що система права (як система норм) – тотожні категорії.

Р. Лівшиць підтримує зазначену позицію, стверджуючи, що система права як «група норм» не поділяється на галузі права. Вагомим поділом норм є галузь законодавства, в якій норми об'єднуються за предметом і методом регулювання, а також з урахуванням намірів законодавця, цілей, практичних потреб і зручностей правового регулювання. Отже, автор робить висновок, згідно з яким, потрібно усунути розбіжності між системою права і системою законодавства як в практичному так і в теоретичному плані. Система права (або система законодавства) – це сукупність галузей законодавства³⁰. Зазначимо, що позитивним є те, що автор відійшов від розгляду системи права як системи норм права, поставив між ними проміжну форму – галузь законодавства. Однак, наявність саме цієї форми в системі права навряд чи є виправданою.

Отже, підсумовуючи, необхідно зазначити, що неможливо отождожнювати галузі права з галузями законодавства. Їх співвідношення потрібно розглядати як єдність форми і змісту, де зміст права – сукупність елементів системи права, перш за все галузей права, а форма права – сукупність джерел права, що утворює систему законодавства.

«Найважливіше місце серед зовнішніх чинників займає об'єктивно існуюча і виявлена наукою система права. Для законодавця система права є орієнтиром, що дозволяє підвищувати ефективність законів, що видаються»³¹.

Цілком очевидно, що система права є складним багаторівневим поняттям. Водночас, його поняття та визначення ускладнюється, перш за все тим, що за декілька років плідної праці багатьох вчених-правознавців це поняття набуло великої кількості доповнень, роз'яснень, уточнень, а також складних правових конструкцій. З одного боку, плюралізм думок має велике значення у сучасному демократичному суспільстві, з іншого боку, це призвело до приховування сутності проблеми.

Вважаємо, що поняттю «система» необхідно приділити більше уваги.

На думку Н. Оніщенко, система – це упорядкована сукупність елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним, яка має відносну самостійність і органічну єдність, характеризується внутрішньою цілісністю і автономністю функціонування»³².

Поняття «система», зазначає Л. Луць, є цілісною сукупністю (комплексом) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. До основних ознак системи, як правило, відносять: комплексність (сукупність) елементів; впорядкованість та подільність елементів; наявність зв'язків між ними; наявність цілісних властивостей³³.

Д. Керімов наголошує на двох основних характерних ознаках системи: на стійкому автономному функціонуванні та наявності між її складовими об'єктивних і закономірних зв'язків, які ґрунтуються на змістовних ознаках цих складових³⁴.

Отже, можна стверджувати, що в понятті «система» вироблені ознаки, які повинні бути відображені в понятті «система права». Вони по-різному розкриваються у кожному конкретному випадку: будь-яка система являє собою безліч елементів; між елементами, що створюють систему, встановлюються певні відносини та зв'язки, в результаті яких відбувається диференціація системи; система перетворюється у єдине ціле, тобто говориться про ознаку єдності системи³⁵.

Вищеперераховані ознаки будуть нами застосовані для створення поняття «система права» наступним чином:

- основним матеріалом щодо побудови системи права є її первинні елементи, зокрема, норми права;
- зазначені елементи знаходяться у постійному взаємозв'язку. Будь-які норми права покликані регулювати суспільні відносини. Проте, відносини у суспільстві знаходяться у постійній динаміці та взаємозв'язку. Отже, норми права, безперервно взаємодіють, створюють галузі та інститути. Внаслідок цієї взаємодії, з одного боку, збільшується обсяг правового регулювання, з іншого боку, створюються загальні принципи та способи регулювання окремих груп суспільних відносин. З'являється процес диференціації норм права за галузями та інститутами;

- поєднання приватноправових і публічно-правових засад визначає єдність системи права, пов'язує норми права загальними цілями та завданнями.

Система права – це уособлене системне утворення суспільства, оскільки:

- є його функціональною системою, тому що її виникнення, існування і розвиток обумовлені усвідомленими загальнолюдськими потребами в організованості, урегульованості та впорядкованості суспільного життя, оскільки відсутність цих якостей унеможливило стабільність, безпеку та, розвиток суспільства, тобто головні умови його існування взагалі;

- є його інституціональним втіленням. Це означає, що системно організовані, згруповані юридичні норми містяться в нормативно-правових актах, інших джерелах права, які надають йому чіткої інституціональної побудови;

- має стабільний і водночас динамічний характер, в такий спосіб забезпечуючи суспільству збереження, стабілізацію його головних відносин, суспільного ладу, а з другого боку, організовуючи і впорядковуючи їх усталений розвиток;

- пов'язана як прямо, так і опосередковано з діяльністю іншого соціального утворення – держави, її органів – законодавчих, правозастосовних, контрольно-наглядових тощо, які здійснюють функції в правових формах з використанням певних методів³⁶.

Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених під системою права розуміють:

- внутрішню єдність, органічний взаємозв'язок та взаємодію складових частин діючого в державі права, що відображає єдність складових його норм і розмежовує їх на галузі, підгалузі та інститути³⁷;

- наукову конструкцію, яка має суб'єктивну основу, однак їх в той же самий час може існувати декілька³⁸;

- зумовлену економічним і соціальним устроєм структуру права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути³⁹;

- сукупність впорядкованих і взаємоузгоджених між собою норм права, які характеризують внутрішню будову права⁴⁰.

Вважаємо за необхідне дати власне визначення поняття «система права» – це об'єктивно існуюча будова права, в межах якої відбувається забезпечення функціонування правових норм, інститутів і галузей права, їх взаємозв'язок та взаємодія, які зумовлені цілями та завданнями предмета та метода правового регулювання.

Зазначимо, що система права як динамічне явище має тенденції свого розвитку, зокрема: процес безперервного накопичення нормативного матеріалу та його розподіл за галузями та інститутами; обумовленість системи права ринковим відношенням; децентралізація правового регулювання, що посилюється; зближення системи українського права з міжнародним правом.

¹ Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Істина, 2007. – С. 159.

² Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій. – К.: Вентурі, 1996. – С. 28.

³ Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). – Саратов: Саратовская гос. академия права, 2001. – С. 55.

⁴ Шемшученко Ю. С. Що є право? // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2005. – Том 10: Юридична наука незалежної України / Упор. В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. ред. Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. – К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2005. – С. 41.

- ⁵ *Нерсисянц В. С.* Наш путь к праву. От социализма к цивилизму. – М., 1992. – С. 288.
- ⁶ *Шемшученко Ю. С.* Вказана праця. – С. 41–42.
- ⁷ *Байтин М. И.* Вказана праця. – С. 81–82.
- ⁸ *Лисенков С. Л.* Загальна теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 120.
- ⁹ *Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г.* Теорія держави і права: Елементарний курс. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – С. 167.
- ¹⁰ *Лисенков С. Л.* Вказана праця. – С. 172.
- ¹¹ *Розенталь М.* О характере развития философских категорий // *Коммунист.* – 1972. – № 13. – С. 103.
- ¹² *Философский словарь* / Под ред. *И. Т. Фролова.* – М.: Политиздат, 1986. – С. 434–435.
- ¹³ *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 13.
- ¹⁴ *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук. – Т. 1: Наука логики. – М.: Мысль, 1996. – 452 с. – С. 298–300.
- ¹⁵ *Керимов Д. А.* Проблемы общей теории права и государства: В 3-х т. – Т. 2: Философия права. – М.: Изд-во Современ. гуманитарного ун-та, 2002. – С. 108.
- ¹⁶ *Белов Г. А.* Содержание и форма социалистического права: автореф. дисс. ... к.ю.н.: 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений / Московский гос. ун-т им. В. М. Ломоносова. – М., 1965. – С. 15.
- ¹⁷ *Алексеев С. С.* Общая теория права: В 2-х т. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 1. – 361 с.; *Иоффе О. С., Шаргородский М. Д.* Вопросы теории права. – М.: Госюриздат, 1961. – 381 с.
- ¹⁸ *Байтин М. И.* Право и правовая система: вопросы соотношения // *Право и политика.* – 2000. – № 4. – С. 4–15.
- ¹⁹ *Теория государства и права: курс лекций* / Под ред. *Н. И. Матузова и А. В. Малько.* – М.: Юрист, 1999. – 670 с. – С. 329.
- ²⁰ *Лисенков С. Л.* Вказана праця. – С. 146.
- ²¹ *Халфина Р. О.* Право как средство социального управления / Отв. ред. М. И. Пискотин. – М.: Наука, 1988. – С. 176.
- ²² Там само. – С. 177.
- ²³ *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 236.
- ²⁴ Загальна теорія держави і права: Підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – С. 244.
- ²⁵ *Шемшученко Ю. С.* Галузь права // *Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін.* – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 1. – С. 549.
- ²⁶ *Ющик О. І.* Галузі та інститути правової системи (міфи і реальність). – К.: Оріяни, 2002. – С. 7–8.
- ²⁷ *Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л.* Теорія держави і права: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 70.
- ²⁸ *Теория государства и права: Учебник* / Пиголкин А. С., Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А.; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. – М.: Высшее образование, 2008. – С. 354.
- ²⁹ *Материалы круглого стола журнала «Советское государство и право». Система советского права и перспектива ее развития // Советское государство и право.* – 1982. – № 6. – С. 94.
- ³⁰ Там само. – С. 94–95.
- ³¹ *Материалы круглого стола журнала «Советское государство и право». Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право.* – 1982. – № 6. – С. 106.
- ³² *Онїценко Н. М.* Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії юридичної науки // *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.* – Вип. 2. – К.: Вид. дім «Юридична книга», 2000. – С. 63.
- ³³ *Луць Л.* Критерії системного аналізу – методологічні основи дослідження правової системи // *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* – 2001. – Вип. 36. – С. 48.
- ³⁴ *Керимов Д. А.* Философские проблемы права. – М.: Мысль, 1972. – С. 244–245.
- ³⁵ *Садовский В. Н.* Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. – М.: Наука, 1974. – С. 83.
- ³⁶ Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – С. 246.
- ³⁷ *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 47; *Хуць М. Х., Сергійко П. Н.* Энциклопедия права. – Кубань: Кубанский гос. ун-т, 1995. – С. 51.
- ³⁸ *Раїхер В. К.* О системе права // *Правоведение.* – 1975. – № 3. – С. 60–70; *Поленина С. В.* Выступление на круглом столе журнала «Советское государство и право». Система советского права и перспективы ее развития // *Советское государство и право.* – 1982. – № 6. – С. 104.
- ³⁹ *Онїценко Н. М.* Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 75; *Савчин М. В.* Порівняльне правознавство. Загальна частина: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 126.
- ⁴⁰ *Пархоменко Н. М.* Система права // *Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка.* – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – С. 812.

Резюме

У статті розглядаються питання, пов'язані з розумінням сутнісних характеристик системи права. Автор дослідив систему права з такими категоріями, як структура права, зміст і форма права, визначив основні елементи, які в своїй сукупності утворюють систему права, виявив характер відносин між елементами.

Ключові слова: система, система права, галузь права, норма права, інститут права.

Резюме

В статье рассматриваются вопросы, связанные с пониманием сущностных характеристик системы права. Автор исследовал систему права с такими категориями, как структура права, содержание и форма права, определил основные элементы, которые в своей совокупности образуют систему права, проявил характер отношений между элементами.

Ключевые слова: система, система права, отрасль права, норма права, институт права.

Summary

The article discusses issues related to understanding the essential characteristics of the system of law. The author studied the system of law with such categories as the structure of rights, content and form of law, defined the key elements that collectively form a system of law, showed the nature of relationships between elements.

Key words: system, the right branch of law, the institution of law.

Отримано 10.04.2012

А. В. КРАСНИЦЬКИЙ

*Андрій Володимирович Красницький, здобувач
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка*

**РАДЯНСЬКІ ДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(1917–1921 РР.): АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Однією з актуальних сфер історико-правового дослідження є вивчення державних утворень на території України та діяльності їх законодавчих і виконавчих органів влади в різні історичні періоди. Особливо підвищений інтерес науковців, зокрема істориків і правознавців, протягом уже майже ста років становить проблематика революційних подій і державотворчих процесів в Україні у 1917–1921 рр. Слід зазначити, що якщо за радянських часів державно-правовий аналіз розбудови української національної державності революційної доби фактично був під забороною, а історики права писали головним чином про радянську державність України, то в умовах незалежності у полі зору правознавців перебувають усі державні утворення, які існували в Україні у 1917–1921 рр., хоча лівова доля публікацій присвячена все ж дослідженню національного державотворення.

Досліджуючи революційну добу, варто прислухатись до застереження Є. Юрійчук, що історія українського державотворення і надалі залишається з невисвітленими «білими плямами», тільки тепер вони пов'язані з періодом встановлення радянської влади. Зокрема, на думку дослідниці, «спостерігається ігнорування вивчення обставини кількарізного встановлення радянської влади в Україні»¹. Таким чином, якщо радянські вчені тенденційно висвітлювали державотворчі процеси в Україні 1917–1921 рр., перекручували факти, зводячи суть подій до боротьби за встановлення радянської влади з братньою допомогою російського пролетаріату, тобто фальсифікували дійсну історію встановлення радянської влади в Україні, то сучасні дослідники цю історію переважно ігнорують, зосереджуючи свою увагу на аспектах національного державотворення революційної доби.

Наприклад, у ґрунтовній монографії В. Румянцева, присвяченій українській державності революційної доби, лише вказано про існування Донецько-Криворізької радянської республіки², а про Таврійську, Одеську, Галицьку СРР жодного разу навіть не згадується. Аналогічна ситуація стосується і різних аспектів дослідження законодавства тієї доби. Так, обійдено увагою розвиток законодавчих процесів в радянських державних утвореннях 1917–1921 рр. в дисертаціях Н. Єфремової, А. Іванової та Т. Подковенко³, а окремого дослідження, присвяченого вказаному аспекту проблеми, ще не створено.

Слід зазначити, що зважаючи на підвищений інтерес деяких науковців та публіцистів до проблематики, пов'язаної з діяльністю радянських державних утворень революційної доби, а також штучне нагнітання ажіотажу навколо окремих її аспектів, явне перебільшення ролі цих утворень в історії державотворення (наприклад, вже сама назва книги про Донецько-Криворізьку республіку свідчить про нав'язування читачеві чергового міфу та про масштабність нових підходів щодо фальсифікації історичних подій)⁴ існує нагальна потреба в ґрунтовному аналізі всього масиву наявної літератури з вказаної проблеми, виявлення та узагальнення різних концептуальних підходів щодо її вивчення.

Щодо наявної літератури, що стосується різних аспектів висвітлення правознавцями виникнення та функціонування радянських державних утворень доби Української революції 1917–1921 рр., то в ній доцільно виокремити для аналітичного розгляду три основні групи: дослідження радянської доби, зарубіжні праці і сучасний науковий доробок вітчизняних істориків права.

В абсолютній більшості праць правознавців радянської доби проголошення та встановлення радянської влади в Україні подавалось як загальне благо для українського народу⁵, проте в них обійдена проблема легітимності встановлення радянської влади в Україні, її характер і генеза.

У сучасних дослідженнях правознавців встановлення радянської влади в Україні трактується однозначно як насильницьке насадження більшовиками радянського режиму, що виявилось для більшовиків нелегкою справою, адже це був період протистояння і жорстокої боротьби, а не «тріумфальна хода радянської влади», як це трактувалось раніше радянською історіографією. «Советский Энциклопедический Словарь», наприклад, дає таке визначення цього терміна: «Тріумфальна хода Радянської влади – процес